

Очевидним є той факт, що у цій складній для Православної церкви ситуації існування релігійного феномену леонтіївщини є вигідним, адже з самого початку його виникнення у вченні був яскраво виражений містичний бік, який виявлявся у „вигнанні нечестивого” з людини; вода, якою омивали ноги Леонтію, вважалася цілющою; її рекомендували пити, обмивати хворі частини тіла. Земля із могили Леонтія вважається цілющою. Саме в очікуванні чуда воєдино зливаються містицизм вчення леонтіївців з пропагандою Православною церквою всіляких чудес з метою якомога більшого впливу на прихожан та їх збереження. До речі, реконструкція й відбудова садиби Леонтія у с.Нова Мощаниця була здійснена не лише на кошти прихожан, але й за допомогою УП МП.

*О.Буравський** (м. Житомир)

ПРОБЛЕМА ДІЯЛЬНОСТІ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТ.) В ІСТОРІОГРАФІЇ ХІХ – ХХ СТ.

У статті проаналізовано історіографічний доробок, пов'язаний із вивченням різних аспектів діяльності Римо-Католицької Церкви на Правобережжі та її вплив на українське населення, суспільно-політичну й економічну ситуацію в регіоні. Аналіз історичної спадщини надасть змогу узагальнити й систематизувати праці українських, російських та польських дослідників, визначити головні підходи до вивчення даної проблеми.

У польських публікаціях кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. Поділля та Волинь розглядалися в контексті історії Речі Посполитої як її невід'ємних й складових частин, ідеалізувалася роль Римо-Католицької Церкви в житті краю. Проте, незважаючи на їх тенденційність, в цих працях зібрано цінний фактичний матеріал.

Відомості про церковні маєтки знаходимо в історико-статистичних і географічних описах Подільської губернії римо-католицького священика В. Марчинського та історика й археографа О. Пшездзецького [Marczynski W. Statystyczno-topograficzne i historyczne opisanie gubernij Podolskiej z rysunkami i mapami: W 3-ch tt. T. 3. – Wilno: Druk. J. Zawadzkiego typografa imperatorskiego uniwersytety, 1823. – 306 s.; Przewdziecki A. Podolie, W dny, Ukraina. Odrazu miejsc i czasow: W 2-ch tt. T. 2. – Wilno, 1840–41. – S. 35–70].

У монографії В.Марчинського “Статистичний, топографічний, історичний опис Подільської губернії” охарактеризовано економічну та

* Буравський О.А. – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

суспільну діяльність римо-католицького духовенства, костельно-монастирське землеволодіння, стан освіти на Поділлі.

З другої половини XIX ст. зростає інтерес до історичної долі Римо-Католицької Церкви серед українських істориків. У праці М.Костомарова «Останні роки Речі Посполитої»⁴⁹ зосереджено увагу на претензіях ксьондзів і шляхти на українські землі, на яких вони протягом багатьох століть не хотіли визнавати самобутності українського народу й враховувати його потреби з релігійних питань.

В.Антонович також негативно ставився до католицизму, який, на його думку, був головним чинником ополячення й гноблення українського народу, наголошував на тому, що Римо-Католицька Церква відіграла значну роль у поневоленні православного українського населення Правобережної України.⁵⁰

Оцінку суспільно-політичної ролі римо-католицького духовенства в житті Правобережної України зробив І.Франко. У його працях викрито агресивну діяльність римських пап та ксьондзів стосовно українського народу, яка призводила до ополячення та покатоличення місцевого населення.⁵¹ Зокрема в статті «Про Ватикан, унію та католицизм», І.Франко критикував намагання єзуїтів поширити польську освіту на теренах Правобережжя. Водночас він відзначав заслугу Т.Чацького в створенні Віленського навчального округу, відкритті низки гімназій та шкіл, у яких могли навчатися українці.

М.Грушевський у своїх працях також звертався до історії Римо-Католицької церкви, її взаємин з українським селянством, Православною церквою та російськими урядовими структурами.⁵² Зокрема, розподіляючи польський рух опору на дві складові частини – консерваторів та радикалів, він відносив римо-католицьке духовенство до перших. Однак, поза увагою вченого залишилися проблеми суспільно-економічної діяльності костелу та впливу його на формування відносин із українським населенням цього регіону та царатом.

⁴⁹ Костомаров М.И. Последние годы Речи Посполитой.: В 2 т. – СПб., 1886. – Т. 2. – 711 с.

⁵⁰ Антонович В.Б. Очерк состояния Православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII и до конца XVIII столетия // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995. – С. 470–532; його ж. Очерк отношения Польского государства к православию и Православной церкви // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995. – С. 458–469

⁵¹ Франко І. Проти Ватикану. – К.: Держполітвидав. України, 1953. – 134 с.; його ж. Радикали і попи // Франко І. Повне зібрання творів: в 50 т. – К., 1985. – Т. 44. – С. 445–447; Франко І. Дві унії // Франко І. Повне зібрання творів: в 50 т. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 583–589; Франко І. Католицький панславизм // Вибрані суспільно-політичні твори. – К., 1956. – С. 152–160; Франко І. Про Ватикан, унію та католицизм. – К., 1981. – 285 с.

⁵² Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992. – 260 с.

Отже, в умовах російсько-польського протистояння як у суспільно-політичних, так і релігійних сферах результатом досліджень українських науковців XIX – початку XX ст. стало викриття політики експансії Римо-Католицької Церкви на українських землях, зокрема на Правобережжі, намагання римо-католицького кліру посилити свій вплив на місцеве українське населення з метою зробити з нього слухняну зброю в боротьбі проти російського панування.

Значний інтерес становлять тогочасні праці регіонального характеру. Вони є першими спробами систематизувати фактичний матеріал із історії конфесійного життя краю. У монографії М.Сімашкевича висвітлено історичні й етнографічно-культурні аспекти життєдіяльності польської меншини Поділля від епохи середньовіччя до 60-х рр. XIX ст., вміщено описи релігійних обрядів, народних звичаїв поляків й українців, копії документів та матеріалів із історії Римо-Католицької церкви.⁵³ Проте, незважаючи на багатоплановість використаного матеріалу, він не розглядав питань, пов'язаних із участю римо-католицького духовенства в таємних польських товариствах, підготовці та участі його в польських повстаннях 1830–1831 рр., 1863–1864 рр. та причин, що спонукали російську владу до проведення репресивних заходів щодо католиків. Не звернув дослідник належної уваги й на громадсько-благодійницьку діяльність представників Римо-Католицької церкви, не зміг виявити специфіки суспільно-політичної, економічної діяльності духовенства на Поділлі наприкінці XVIII – у XIX ст.

Окремі відомості з історії римо-католицьких храмів і їх землеволодінь знаходимо в працях М.Орловського⁵⁴ та Є.Й. Сіцінського.⁵⁵ Керівник Подільського губернського статистичного комітету В.Гульдман вперше спробував систематизувати статистичні дані про заснування та закриття костелів і монастирів на Поділлі, подав окремі відомості з їх історії [Гульдман В.К. Памятники старины на Подолии. – Кам'янець-Подільський, 1901. – 274 с.].

Дореволюційна російська історіографія представлена дослідженнями Д.Толстого⁵⁶, М.Морошкіна⁵⁷, Ю.Самаріна⁵⁸. Д.Толстой у

⁵³ Сімашкевич М. Римское католичество и его иерархия на Подолии. – Каменец-Подольский, 1872. – 528 с.

⁵⁴ Орловский М. Краткие сведения о Каменецких православных церквях и католических костелах // Подольские Епархиальные Ведомости. – Каменец-Подольский, 1865. – № 22. – С. 972–976

⁵⁵ Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета: Вып. 9. Приходы и Церкви Подольской епархии / Под ред. Е. Сецинского. – Каменец-Подольский, 1901. – 1238 с.

⁵⁶ Толстой Д. Римский католицизм в России. Историческое исследование. – СПб., 1876. – Т. 1. – С. 328–332; Толстой Д. Римский католицизм в России. Историческое исследование. – СПб., 1876. – Т. 2. – С. 230–244.

своїх працях приділив особливу увагу становищу Римо-Католицької Церкви за царювання Катерини II, Павла I, Олександра I. Окремі розділи присвячено ордену єзуїтів та його скасуванню в Російській імперії, а також Вірмено-Католицькій та Греко-Католицькій Церквам. Характеризуючи становище РКЦ на території Правобережної України, він наголошував, що римо-католицькі священики, взявши курс на створення парафіяльної освіти, намагалися в такий спосіб насаджувати в регіоні полонізм та католицизм.

Водночас О.Погодін⁵⁹ та О.Піпін⁶⁰ намагалися проаналізувати російську політику стосовно Римо-Католицької Церкви, визначити помилки й прорахунки, які, на їхню думку, сприяли опозиційності римо-католицького духовенства.

Події 1863-1864 рр. посилили інтерес до польської проблематики і представників російської історіографії, які викривали дії римо-католицьких священиків, що були спрямовані на підбурювання місцевого польського й особливо українського населення до участі в польському повстанні.

Історики В.Грабенський⁶¹, В.Кренке⁶² та М.Катков⁶³ розглядали римо-католицьке духовенство як головного натхненника польської шляхти в боротьбі з російським царизмом. Дослідженням причин виникнення й поширення таємної польської освіти та її впливу на місцеве православне населення присвятив свою працю В.Комаров.⁶⁴ Він вважав, що головною причиною існування польського національно-визвольного руху стала діяльність таємних церковнопарафіяльних шкіл, яка була небезпечним елементом поширення католицизму та полонізму серед місцевого православного населення. У статті О.Левицького показано внесок римо-католицького духовенства в розвиток освіти на Правобережжі.⁶⁵ Питання

⁵⁷ Морошкин Н. Иезуиты в России с царствования Екатерины II до нашего времени. – СПб., 1867. – 430 с.

⁵⁸ Иезуиты и их отношение к России. Письма к иезуиту Мартынову – Ю.Ф. Самарина. – М., 1866. – С. 240-273.

⁵⁹ Погодин А. История польского народа в XIX веке. – М., 1915. – 297 с.

⁶⁰ Пыпин А.М. Религиозные движения при Александре I. – СПб., 2000. – 340 с.

⁶¹ Грабенський В. История польского народа / Под ред. Н. Ястребова. – СПб., 1910. – 597 с.

⁶² Кренке В.Д. Усмирение польского мятежа в Киевской губернии в 1863 году // Исторический вестник. – Октябрь, 1883. – С. 106-134.

⁶³ Катков М.Н. Собрание статей по польскому вопросу помещавшихся в Московских ведомостях, Русском вестнике и Современной летописи. – М.: Универ. тип. (М. Катков), 1887. – Вып. 2. – С. 663–1427.

⁶⁴ Комаров В.В. Польская пропаганда в школах Западного края // Русский Вестник. / Ред. М.Н. Катков. – СПб., 1868, Т. 77. – С. 204–221

⁶⁵ Левицкий О. Из жизни учебных заведений Юго-Западного края в 1840-х годах // Киевская Старина. – К., 1906. – 27 с.

адміністративного та економічного становища Римо-Католицької Церкви на Правобережжі вивчав П.Жукович⁶⁶

Проблема секуляризації церковного землеволодіння на Правобережжі розглядалася у працях Д.Зав'ялова⁶⁷, М.Мілютіна⁶⁸. У цих роботах подано окремі фактичний матеріал, частково розкрито причини та наслідки дій урядових структур щодо приборкання економічної свободи римо-католицького духовенства на Правобережній Україні, з'ясовано майновий, господарський стан церковних економік та охарактеризовано становище в них православного селянства.

Книги М.Петрова, М.Городецького, П.Батюшкова⁶⁹ написані з упередженим ставленням до Римо-Католицької церкви, її діяльності та впливів на населення Правобережжя. В них відстоювалася думка, що костьоли, монастирі, каплиці були побудовані з метою ополячення та окатоличення місцевих жителів.

Історія Римо-Католицької Церкви, її відносини з державою, роль духовенства в економічному, суспільно-політичному та громадському житті займає помітне місце в польській історіографії другої половини XIX – початку XX ст. Для розкриття загального становища Римо-Католицької Церкви в Російській імперії, порівняння церковної політики російських царів важливими є праці М.Лорета, в яких висвітлено становище Римо-Католицької Церкви за царювання Олександра I⁷⁰, Катерини II⁷¹, Павла I⁷².

Прикладом консервативного ставлення до історичної ролі РКЦ на Правобережжі в польській історіографії в XIX ст. є історико-статистична розвідка С.Бушинського досліджено діяльність білого та чорного римо-католицького духовенства в суспільно-політичному, культурному житті Поділля наприкінці XVIII – початку XIX ст. [Buszyński S. Podole, Wołyń i Ukraina. – Lwów, 1862. – 147 s.]. У праці М.Островського [Ostrowski M. Historyczny zarys biskupstwa Kamienieckiego // Przegląd Katolicki. – Warszawa, 1863. – № 63. – S. 550-551]. У роботі Ш.Ашкеназі проаналізовано причини виникнення та поширення шляхетської опозиції,

⁶⁶ Жукович П.О. О русском землевладении в Северо-Западном крае со времени его присоединения к России. – СПб., 1985. – 320 с.

⁶⁷ Завьялов А.А. Вопрос о церковных имениях при Екатерине II. – СПб., 1900. – 120 с.

⁶⁸ Милютин В.А. О недвижимых имуществах духовенства в России. – М., 1861. – 450 с.

⁶⁹ Подолия. Историческое описание.: Изд. при министерстве внутренних дел П.Н. Батюшковым. – СПб.: Тип. товарищ. “Общественная Польза”, 1891. – 264 с.; Батюшков П.Н. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края. – СПб., 1888. – 288 с.

⁷⁰ Loret M. Kościół katolicki w początku panowania Aleksandra I (1801–1815). – b.m., 1900. – 29 s.

⁷¹ Loret M. Kościół katolicki a Katarzyna II (1772–1784). – Kraków, 1910. – 321 s.

⁷² Loret M. Kościół katolicki w zaborze rosyjskim za panowania Pawła I // Przegląd Powszechny. – T. 179. – R. 45 (1928). – S. 111-284

подано відомості про місце римо-католицького духовенства у визвольній боротьбі польського народу на території Польщі й Правобережжя [Askenazy Sz. Dwa stulecia XVIII i XIX.: Badania i Przyczynki. – Warszawa.: nakł. G. Gebethnera i Wolla, 1910. – 528 s.].

Історіографія Римо-Католицької церкви в Російській імперії в XIX – перших десятиліттях XX століття була узагальнена М.Живчинським [Ks. Żywczyński M. Z badań i literatury o kościele katolickim w Rosji i Królestwie Polskim w wieku XIX // Acta Polonia Sacra. – Т. 3. – 1939. – S. 100-140]. Він охарактеризував праці німецьких (Августина Тейнера), французьких (Луї Лескуера), польських (Станіслава Шантира, Марцеля Слечковського, Матвія Лорета, Яна Гіжицького, Адріана Бодуа), російських (Дмитра Толстого) істориків. У роботі Ю. Дуніна-Карвіцького простежено особливості землеволодіння римо-католицького духовенства на Волині [Dunin-Karwicki J. Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości. Wołyńskie opowiadania historyczne. – Warszawa, 1901. – 220 s.]. Становище чернечих орденів єзуїтів та маріанок на Волині кінця XVIII століття описав С. Тилус [Ks. Tylus S. Nieznane losy jezuitów na Wołyniu po kasacie 1773 r. // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. – Т. 68. – Lublin, 1997. – S. 465-469; Ks. Tylus S. Trynitarze łucy w świetle wizyty generalnej 1799 r. // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. – Т. 70. – Lublin, 1998. – S. 137-206].

З історії західних губерній Російської імперії першої половини XIX століття вивченим є Листопадове повстання 1830-1831 років. Тут на увагу заслуговують праці П.Гаха⁷³, в яких досліджено процес ліквідації та стан католицьких монастирів після поразки повстання в західних губерніях Російської імперії. Я.Скарбек⁷⁴ проаналізував матеріальний внесок римо-католицького духовенства під час повстання; Х.Диленгова⁷⁵ охарактеризувала становище католицького духовенства перед повстанням; Я.Зьолек⁷⁶ зосередив увагу на патріотичній позиції духовенства під час

⁷³ Gach P. Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska. – Lublin, 1984. – 204 s.; Gach P. Popowstaniowa kasata klasztorów w guberniach zachodnich cesarstwa Rosyjskiego w 1832 roku // Duchowieństwo a powstanie listopadowe. – Roczniki Humanistyczne. – Т. XXVIII. – Zeszyt 2. – 1980. – S. 191-213.

⁷⁴ Skarbek J. Wkład materialny duchowieństwa rzymskokatolickiego w powstaniu Listopadowym 1830-1831 roku // Roczniki Humanistyczne. – Т. XXVIII. – Zeszyt 2. – 1980. – S. 105-128..

⁷⁵ Dylągowa H. Duchowieństwo przed powstaniem listopadowym // Duchowieństwo a powstanie listopadowe. – Roczniki Humanistyczne. – Т. XXVIII. – Zeszyt 2. – 1980. – S. 13-27.

⁷⁶ Ziolek J. Patriotyczna postawa duchowieństwa w czasie powstania 1830-1831 roku // Duchowieństwo a powstanie listopadowe. – Roczniki Humanistyczne. – Т. XXVIII. – Zeszyt 2. – 1980. – S. 79-103.

повстання; Є.Яблонська-Дептула⁷⁷ з'ясувала проблематику релігійної ідеології та релігійного життя періоду повстання.

В роботі Я. Скарбека та Я. Зьолека вивчено становище римо-католицького духовенства та його роль у Листопадовому повстанні 1830-1831 рр. Однак, автори не звернули увагу на участь у повстанні волинських римо-католицьких священників, обмежившись лише згадками про них [Skarbek J., Ziolek J. Duchowieństwo w powstaniu listopadowym (1830-1831) // Nowum (Warszawa). – № 11-12. – 1973. – S. 33-123].

Отже, наукові розвідки польських істориків вирізняються прагненням довести закономірний характер руху опору римо-католицьких священників проти антипольської політики російського самодержавства. Натомість польські вчені більше уваги приділили діяльності РКЦ на території Польщі, лише окремі дослідження стосувалися проблем, пов'язаних з економічним, суспільно-політичним, громадсько-культурним життям її на теренах Правобережної України.

У радянській історіографії 20-30-х рр. ХХ ст. започатковано тенденцію замовчування суспільної, економічної, благодійницької та освітнянської ролі Римо-Католицької церкви. Більшість науковців з атеїстичних позицій висвітлювала діяльність РКЦ на Правобережжі. Така тенденційність характерна роботам Я.Ковальчука⁷⁸, Б.Кандидова⁷⁹ та М.Никольського⁸⁰.

Серед польських істориків міжвоєнного періоду не існувало методологічних розбіжностей у підході до вивчення питань, пов'язаних з діяльністю РКЦ. Зокрема діячі історико-правової школи під керівництвом професора С.Кутшеби⁸¹, розкриваючи окремі аспекти суспільно-політичного становища Римо-Католицької церкви в Польщі й на теренах України, лише частково торкнулися проблем, що виникали в стосунках духовенства з державними установами Російської імперії, українськими селянами й таємними польськими товариствами. Я.Рутковський⁸² відзначав, що римо-католицьке духовенство мало значну роль у господарському житті. Воно було великим землевласником на Правобережній Україні лише до другої половини ХІХ ст. У статтях

⁷⁷ Jabłońska-Deptuła E. Katolicyzm łaciński w Imperium Rosyjskim w XIX wieku // Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI-XX w.). – b.m., 1997. – S. 260-269; Jabłońska-Deptuła E. Z problematyki ideologii religijnej i życia religijnego okresu powstania listopadowego // Duchowieństwo a powstanie listopadowe. – Roczniki Humanistyczne. – T. XXVIII. – Zeszyt 2. – 1980. – S. 29-78.

⁷⁸ Ковальчук Я. Ксьондзи на Україні. – К., 1930. – 160 с.

⁷⁹ Кандидов Б.П. Церковь и 1905 год. – М., 1930. – 170 с.

⁸⁰ Никольский Н.М. История русской церкви. – 3-изд. – М., 1983. – 448 с.

⁸¹ Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie. – Warszawa, 1925. – S. 30-96.

⁸² Rutkowski J. Zarys gospodarczych dziejów Polski w czasach przedrozbiorowych. – Poznan, 1923. (Післявоєнне видання. – Historia gospodarcza Polski). – t. 1. Poznan, 1947; T. 2. – Poznan, 1950. – 400 s.

В.Плошкевича⁸³ та С.Волиняк⁸⁴ подаються відомості про відносини римо-католицького духовенства з російською владою, проаналізовано причини, які призвели до втрат римо-католицьким духовенством Правобережної України провідних позицій.

Радянська історична наука після Другої світової війни зробила помітний крок у вивченні проблем, пов'язаних з історією Римо-Католицької церкви в Україні. Однак, значна частина праць залишилась на антиклерикальних позиціях, у них не виокремлювали економічну, громадсько-благодійницьку та суспільно-політичну діяльність РКЦ, не розкривали відносин римо-католицького духовенства з самодержавством, українським селянством та патріотично налаштованими осередками польської меншини краю.

У монографії Л.Кизя і М.Коваленка з атеїстичних підходів проаналізовано основні етапи боротьби українського народу проти Римо-Католицької церкви, також літературну й джерельну базу з історії католицизму в Україні [Кизя Л.Е. Коваленко М.І. Вікова боротьба українського народу проти Ватикану. – К., 1956. – 290 с.].

Проблеми суспільно-економічної та політичної діяльності РКЦ на Правобережжі знайшли відображення в дослідженнях Г.Марахова⁸⁵, Ф.Ястребова⁸⁶, О.Барабой⁸⁷, М.Миська⁸⁸, які присвячені польському повстанню 1863-1864 рр. й подіям, що йому передували. Науковці висвітлили участь католицького кліру в контексті загальних виступів польської меншини, однак вони не розглядали причин, що спонукали римо-католицьких священників вдатися до політичної боротьби, очоливши повстанські загони.

Г.Марахов у книзі “Польське повстання 1863 року на Правобережній Україні”, характеризуючи період маніфестацій (1860-1863 рр.), зазначав, що головною формою протистояння в цей час були релігійно-патріотичні виступи. Проте, автор не визначив головних напрямків у боротьбі римо-католицьких священників та їх участі у визвольному русі польського народу, не показав наслідків їх опозиційності владі й заходів, які вживало

⁸³ Płoskiewicz W. Z dziejów dwóch diecezji kresowych // Przegląd Powszechny. – Warszawa, 1925. – № 42. – S. 31-46

⁸⁴ Wołyniak (Gizycki) Zniesione kościoł i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym. // Nova Polonia Sacra. – Warszawa, 1928. – Т. 1. – S. 272-296

⁸⁵ Польское восстание 1863 года на Правобережной Украине. – К., 1967. – 256 с.; його ж. Социально-политическая борьба на Украине 20-40-е года XIX века. – К., 1979. – 151 с.; його ж. Социально-политическая борьба на Украине 50-60-е годы XIX века. – К., 1981. – 159 с.

⁸⁶ Ястребов Ф. Революционеры демократы на Украине. Вторая половина 50-х начало 60-х годов XIX века. – К., 1960. – 307 с.

⁸⁷ Барабой А.З. Правобережная Украина в 1848 году // Исторические записки. – М., 1950. – № 34. – С.86-121

⁸⁸ Мисько М.В. Польское восстание 1863 года. – М., 1962. – 326 с.

самодержавство для припинення виступів римо-католицького кліру. Водночас у працях “Соціально-політична боротьба в Україні 50-60 роках” і “Соціально-політична боротьба в Україні 20-40-х роках” Г.І. Марахов вперше подав приблизну кількість релігійних акцій протесту й описав окремі з них.

У дослідженнях В.Зайцева, В.Дьякова, Л.Обушенкової знаходимо відомості про кількісний, етнічний та соціальний склад учасників польських повстань 1830-1831 та 1863-1863 рр., зміни, що відбувалися в їх соціальному складі, місце Римо-Католицької церкви у виступах польської меншини на Правобережній Україні, спрямованих на підтримку національно-визвольної боротьби польського народу в Царстві Польському [Дьяков В.А., Зайцев В.М., Обушенкова Л.А. Социальный состав участников польского восстания 1830-31 годов (По материалам Западных губерний Российской империи) // Историко-социологические исследования (На материалах славянских стран). – М., 1970. – 314 с.; Зайцев В.М. Социально-сословный состав участников восстания 1863 года. (Опыт статистического анализа). – М., 1973. – 232 с.].

У дисертації Л.Баженова [Баженов Л.В. Восстание 1830-31 годов на Правобережной Украине: Дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1973. – 190 с.] розкрито роль римо-католицького духовенства в створенні таємних польських патріотичних товариств та духовному наставництві загонів повстанців.

На увагу заслуговують наукові розвідки Н.Красникова про участь духовенства в революції 1905-1907 рр. [Красников Н.Н. Социально политическая позиция православной церкви в 1905-1916 годах // Вопросы истории. – 1982. – № 9. – С. 30-47]. У статті проаналізовано діяльність Православної церкви, однак у ній наведено лише окремі факти участі римо-католицьких священників у подіях 1905-1907 рр., їх намагання підтримати російське самодержавство в боротьбі з “політичною крамолою”, спробу скерувати робітничі та селянські виступи на Правобережжі в русло боротьби за незалежність Польщі.

Післявоєнний період у польській історіографії характеризувався зростанням інтересу до історії Римо-Католицької церкви й церковного землеволодіння. Цю проблему порушував Б.Кумор [Kumor B. Granice metropolij i diecezj polskich (968-1939) // Archiwa, Biblioteki i Muzea Koscielne. – Т. 18-21. – Lublin, 1969-1972. – S. 185; Kumor B. Kamieniecka diecezja // W Encyklopedia katolicka. – Lublin, 2000. – Т. 8. – S. 132; Kumor B. Kosciol i katolicy w cesarstwie Rosijskim (do 1918 roku) // W Odrodzenie kosciola katolickiego w bylým ZSSR, red. E. Walewander. – Lublin, 1993. – S. 45–70; Kumor B. Koscielne stowarzyszenie swieckich // Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce, Cz. 1. – Lublin, 1969. – S. 253], Ю. Муха [Mucha J. Organizacij a diecezj Kamienieckie do 1795 roku // Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. – Lublin.: Druk. Katolickiego Uniwersytetu, 1981. – № 30. – Z. 4. – S. 124–125]. Вони показали гостру боротьбу за землю між заможною

шляхтою та римо-католицьким кліром, дослідили римо-католицький маєток. Водночас з'являються праці, що стосуються історії окремих інституцій Римо-Католицької церкви. К. Гадач описав історію капуцинського ордену на теренах Правобережної України [Gadacz K. Karusyni na ziemiach ruskich // Zakony sw. Franciszka w Polsce w latach 1772–1970, T. 2 / red. J. Bar. – Warszawa, 1978. – S. 239–245].

Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз історіографії XIX – XX ст. свідчить про велику дослідницьку роботу істориків у розгляді окремих питань, пов'язаних із суспільно-політичною та економічною діяльністю представників римо-католицького кліру на Правобережній Україні в кінці XVIII – на початку XX ст. Проте російські історики захищали русифікаторську політику царизму, їх праці написані з упередженим ставленням до Римо-Католицької Церкви, її діяльності та впливів на населення Правобережжя. У них відстоювалася думка, що метою діяльності римо-католицьких священиків було насадження католицизму серед місцевих жителів.

Радянські науковці з атеїстичних підходів розглядали основні етапи боротьби українського народу проти Римо-Католицької Церкви в Україні. Значна частина їх робіт залишилась на антиклерикальних позиціях. У польській історіографії більше уваги приділялося діяльності римо-католицького духовенства на території Польщі й лише окремі наукові розвідки стосувалися проблем, пов'язаних із його економічним, суспільно-політичним, громадсько-культурним життям на теренах Правобережної України.

Аналіз історіографії даної проблеми в сучасних наукових дослідженнях 90-х рр. XX – початку XXI ст. є предметом окремої статті автора.